

Євген Пашковський

З роману «Вовча зоря»

Всі молоді

Під осінь дід Іван отримав із Херсона листа, друже мій, хто пише, повинен знати – де ходжу, до тебе забалакую і плачу, і нащо ми тако розійшлися, мій дороженький, прошу, дайте отвiт, яка погода, який урожай, напишіте, потурбуйтеся, письменно погломонимо, бо онуки мої пороз'їжджалися, і нема, забрала армія, один в Ірманії, другий на Ністані служе, живу при дітях, дощить, на Шестипіллi не знаю, чи йдуть дощі, напевно, так, їздимо туди раз на год, на могилки до рідних, сельчан колишніх рахуй скосило: помер Богдан Лещенко, помер Микола Дубина, Писарі обоє представилися на вознесіння, Павло Москаленко ще живий, геть негодний, зазимував у дочки в городі, на весну привезла його до села, каже, хату мені засмердів, то не знаю, як він там, сестра Павлінка журиться, чого і ми не вмираєм, кажу, прийде це щастя й до нас, города маємо, як добрій бабі сісти: дві відрі картоплі посаджено, три сливки, смородини кущ, а з цукром недобре, по талонах дають, огірки ніяк не хочуть родити, ото зійдуть і зразу пожовкли, картоплю жере якась капуста, зверху жуки трощать, мов дядько ціпом горох, а весподі та погань, адреса моя на конверті, відпиши, дороженький, хіба й тобі така житка випала? – і згадалося дідові, які то пахощі буяли за молодості по жлуктичку: дівки любистковим цвітом, вивареним у перваку, приворожували паруботу, купальської ночі знаходили розрив-траву й підкидали на подвір'я розлучниці, потім по дворищах гарцювали махновці в чорних смушкових шапках, на кладовищі такого розвелося сичів, що моторошним висміхом серед ночі покривали село, налітали в бездверні пустки, аби надихатись тліном і вигріти крилля в порожніх під сволоками колисках, обіч безхрестої церкви торохтіли підводи, дядьки розминали за спиною пов'язані руки, їздовий в шкірянці з червоним бантом на лацкані шомполом спирав виїздних коней, мені дивом поталанило втекти, вештався з валкою заробітчан по Україні, син сусідський зняв з образа рушника, зачепив себе ним за ялину, міліція на окраїні містечка перестріляли банду, котра людським м'ясом начиняла ковбаси, коптила в диму вишневих дров і по неділях спродувала на базарі, люди несли до торгсину на обмін хто що мав: золоті каблучки, срібноокладні ікони, темносрібні лампадки з накипом гарі на дні, а там полиці рипіли від нашпигованої часником шинки, головок цукру, білих, як пух, паляниць, чверток наливки, а скраю площі товклась черга селян, що ждали по черпаку теплового варива із квасолею; змінявши золотого хрестика на крупу, моя баба ночувала у знайомих супроти пересильної тюрми, звідки вночі гримотіла підвода, відтак хтось бив пужалном по шибках, будив хазяїна, котрий працював на цвинтарі і загодя рив довгу, як силосна яма, роваку, йшов прикидати її землею, бо ті вже бридили пихтіти з лопатами; перегадом закомандували виселятись на нові землі, дехто казав, «діти підчуняють і вивтікаєм звідти», хліб на дорогу дали, і баба зітхнула: не страшно мені, бо я боюсь Бога.

Чотири дні здавались довгими віку, а Микола Дубина при дверях теплушки навсидячки витрушував сорочку від бліх, радів, отако цілий вік їхати мона, харчують вермишеллю з м'ясом, чого ще тра? на станції грав духовий оркестр і шістдесят шість душ переселенців розмістили по саманних хатах, записали в колгосп, дітей на догляд зібрали до ясел, то старший хлопець відкладе у ярмулку пару вареників і несе меншим хлопцям, вони плачуть і обціловують його – моя з братовою зайняли соняшника по десять рядків, сапаючи, поглядали з-під руки на дорогу, звідки полудрабок тарганив бочку збовтаної, пропахлої дубом води, мене поставили водовозом, а декотрі молодці в поспіху не зціювали, а присипали земелькою і притупували бур'янини, то бригадир Павло Москаленко носакот чобота розгрібав суху землю, докоряв і совістив їх, проте нікуди не доказував за вредітельство: хто справно трудився, тому й надбавка на трудодні; дождали нового хліба, і Писар, голова колгоспу, отождобренний чоловік був, наказав напетлювати муки, насипати під зав'язку по мішку і розвезти на подвір'я кожної колгоспниці; саме сливки наспіли, і такі пироги вийшли, що куди там. Робота й робота, десь далеко, потойбік відчаю, запах лободи, коли тилом руки обираєш піт на обличчі, смішкуватий спів жаворонка над потовченими грудками, робота й робота, нічого, окрім розрубаних плугами мишачих кубел понад долиною серед піль, крім тупої, буцімто від обуха, втоми, яка виламувала поперек до безвільного забуття, з найменшої жилки день при дні висотувала пам'ять: Лазар, брат Павлінки, вивтікав аж на степи і розказав за Сибір: купами рідню не тримали, як тіней у вимісяченому лісі було їх там, і проміж ними катувався глухий, з козацькими вусищами, поет, статури кремезної з голосом то втишеним, то грімким: тричі на день його обшукували, матюгами гнали від багать, щоб не вихопив вуглину, і назирали, щоб не дер для письма бересту, проте щоніч його морозив

лагідний біль віршів, щоночі марився освячений загравою іконостас сільських вікон, рожеві дими з бовдурів над обзеленими мохом покрівлями, іржання і вицок підкованих копит об підлогу стайні, звідки виповзає дух спілого в шаньці зерна, поту, підстилки, чувся писк ластовенят над одвериною і стукіт крутих кизяків з ячмінними дрібками; захворівши цингою, поет язиком оторкував десна, снігом заховував глицю, вночі кидався від морочного полуснива, начеб клякнувши на самоті, б'є головою мерзлотну твердь, витирає сльози засаленою підкладкою шапчини, а звіддалеку лине брехіт собак: нема ніде, нема сховку; кволому легше вмерти, а глухий здоровило зневірився склякнути, чи стовбурище валять, чи собарнота нацькована летить, чи перекур оголошено, не розчує, то свої за попихача мали, біжи, корчать на мигах, бригадир зве, курнути дасть, пришкандибає, а той дулю під ніс, на от, викуси, падла; підкоряючись забороні, тако й ходив між чужинних багать, грівся в диму, доки доля змилосердилась, прикидала бураном: пізньої весни рештки роздертого ведмедем тіла відтали «підсніжником», так прозивали обділених могилою; Лазарю поталанило, хліборізом при кухні, при теплі завжди, а я пам'ятаю: за бараками і за халупою, в якій гнали дьоготь, обкоровані свічки беріз чорно тліли над грудням свіжих могил, дьогтярний сморід просичував одяг, думки, чорнив надії, обпинав марнотою, здавалось, всіх у велетенському казані перегонили на смолу – дьогтярного запаху не позбувся Лазар конюхуючи, боячись, щоб ніхто не пронюхав за підроблені документи і зранку помічаючи, як коні сторожко втягують ніздрями його дух: возив на прольотці голову сільради; мене ж рятувало мовчання.

Прадід повернувся за окупації, згодом прибилися колишні хатні хазяї, хоч-не-хоч, мусиш вишевкуватись, легше камінь бити, ніж скопом мордувати себе на новій землі – спершу прадід підбалакував громаду, односельці, товаришочки мої, тікаймо з Єгипту, сам дивувався раптовому красномовству, з кринички черпнув води і виполіснув ковшика, косарі з-за халяв діставали мантачки, виблиск хижої сталі щирився над плечима юрби, без замаху на втомливий спокій, проте дід жалів розпластані на покосах тіні, знову набрав води, надпив, решту вихлюпнув на червонуватий суглинок, і котрийсь озирнувся на сплеск: вода на його взір покривавіла, звідкись налетіло мошви, і, вербною гілкою розганяючи сажистий рій, прадід почовп до колгоспної контори, голова обіцявся подумати, а наступного ранку бригадир загадував на роботу, нема дурних, всі роз'їдуться, хто ж горбатітиме? прадід знову розмахував мошву, знову плівся до Писара, той злів над червоним сукном, ідіт працюйте, соломи для саману катма, ідіт, поки я добрий! сім'я по обочинах назбирувала оберемки мерви, по байраках виходжували копита розлякані стріляниною коні, одного я зловчився обротати, відтак обкорував і вигнув над возом ліщинові дуги, брезентового верха нап'яв, був місяць колосся, бабуня вимішували цеберко тіста, коли рипнувся до хати посильний, каже, збирайте лахи на батьківщину, годі заморочувати сельчан! хутенко зладнали харч: абрикос в'ялених полотняну торбу, крупи гречаної пуд, сухарів мішечок, смальцю в гладішках, всякої абищиці повну скриню, на передку воза вчіпили відро шмаровидла, кожухом обмотали цеберко – і гаття вйо між садів, що пахли гнилоп'янню товчених яблук, поміж райдужних від бензину рік, які закагачені були дохлятиною, свиньми, зелені мухи роїлись над здутою шкірою, здавалось повзучий тлін перепиняє живе тиховоддя, смерть встає загатою вічної течії у різнобарвних пругах біди, гаття вйо – селами, де в пилючці купалися горобці і на розкладному осліничку сердитоокий офіцер у шкіряних пальчатах ножичком обчищав гарбузове насіння і прицмакував за кожною бубкою, де гола по пояс солдатня бігла від польових кухонь, що пахли лавровим листком і м'ясними консервами, за гнuzдечку перепиняла підводу, гладила коров'ячі здухвини, пхала межі очі порожні казанки, млеко, матка, млеко, солодкий димок вибілював сутінь, по городах тітки обстукували лопати і старші діти по двоє з відром бігли межами, щоб випросити на вечерю картопель та пару жарин з багаття, біля води моя роздавала по сухареві, виполіскувала з піском казана і, плачучи, роздмухувала жар під бадиллям. За місяць брезентовий верх халабуди полиняв, якоїсь ночі задне віконце осліпло від павутиння, зрідка траплялися подорожні, розпитували, хто звідки їде, шукали земляків, жаліючись, нам також нову землю наобіцяли, куди та-ам, дехто втомлений і сердитий стренчив завертати назад, прадід смиренно зітхав, міне цей страх, коли за крайніми водами обійде нас зневіра і доля усмирить серця наші, щоб вистачило сил заповіді зберегти; листя лоху стулилося срібними стручечками, клуби куряви над ґрунтіркою сіріли, мов поводитирі, пообіч шляху сонні павуки вигойдувались на кружалах павутини, пахло коноплями, босі ступні факали теплою пилючкою, бабуня згадувала, як давним-давно тато віз сім'ю до причастя в любарську церкву, сивів під сонцем серпневий степ, хуторяни торгували грушевим квасом і яблуками в кошівках, гаряча солома на возі лоскотала щоку, коні чухмарились загривками об ясени, лишаючи білу волосінь на корі, і тихосумними дзвониками обриваючи дзвін кадьниці перед вітварем, звідки батюшка в ліловій епитрахилі виносив на рушнику псалтир, тінь від панікадила пласталася на образах, вчинялись царські врата, і від повіву уклінні вогники сотні свіч хилились назустріч людям; діти радо

гукали, помічаючи чистоводдя ставка, і колеса рипіли, бо вийшло все шмаровидло, і хлопці викупувались, розчісували пальцями злямчені чуби, гасали круг дикої груші за греблю, натрамбовували гниличками сірогубі роти, а по очеретах розмірено ткалось водяне полотно в торочках білої шуми. Дув вітер, і баба так пильно вдивлялась на обрій, що два сонця нестерпно кривавили хмари над гибло сивим, половіючим попелищами, у лиховістя простертим, до непритомства млосним, гіркоболісним полинокраєм; якогось дня, замість звичної течії, селяни побачили розливи штучного моря: самочинний людський потоп запросторював дорогу до ночі, аж острашно, якщо і вдома завмерли води і зупинилися в зрості трави? бузкове марево потоплених сіл бовваніло вічнозеленою святістю церковних маківок із чорними насінинами горя, брижі ще не встигли обгризти гострокутий прибережний граніт і від заграви бурштинове лезо на хвилях вужчало, буцім коса, стерта й пощерблена об кам'яне терпіння, котре єдине берегло від розпачу подорожніх.

Над'їжджали додому, розполовинене небо обстріпувалось фіолетовим нитковинням на хмарах, руками потопельників випірнули обвуглені палі мосту, заграва над річкою тліла кострищем блискавок, і вітер, застилаючи сутінню виднокіл, роздмухував її на грозу; три сови шуганули з дупластої вербички і закружеляли над прадідом, коли він зламав двоаршинну палюгу, підсукав холоші, побрів за хвилями шукати брід; на сході крайнеба висівалися зорі, від полів пахло вколесованою в землю пшеницею і конюшиною між стерні, на ямах мулява плотвичка знов і знов поверталася на стрімководдя, де її, знесилена виром, хапали щуки; згодом сови переметнулись на степ, а прадід не віддав, що долина спредковіку названа цвинтарем блискавок і птахи на час негоди відлітають подалі: гроза налетіла раптово, тільки-но спиною зліг на стовбурище дуба з обпаленим верхів'ям і віддихався, пам'ятаючи, що небесний вогонь двічі не обпалює одне дерево; від замашного вітру, від тріску сліпучих гарапників земля тремтіла листатими крилами, на синьозлотій парчі дощу кожна нитка спалахувала блискавкою, розпачливий смуток перекипав у зненависть, осідав гнівом, за що прокляття, невже нікуди не доплуганимось, Господи? зненацька жажнуло в очі, осяйна, велетенська, завбільшки з небо смерть дихнула озонною чистотою, яскравінь висвітила в уяві бабу, що викидала з кибитки коцюбу і пучок свяченої верби, зіщулених дітей, котрі пальцями затикали вуха, тремтливу кінську шкіру та синій виблиск вудил, і висвітила схрещені на грудях руки в ластовинні талого воску, туплі, обмощені квітами в останньому човні долі, де упізнав себе – за сотню кроків покривавилась кора вільхи, і сухий вибух грому ковтнув страх чоловіка з руками над головою: оглухлому йому причувалися рідні голоси і пара вогняної худоби повставала то на пагорбі за видолинком, то в забур'яненому коров'яком глинищі, де вируюча каламуть розмивала стежки, піднімала вижухле різнотрав'я, несла копички в осріблинах граду; часом, по шию пірнаючи до бомбових вирв, старий помічав, як повінь закипає смоляними тягучими бульбахами, не міг знайти суші і подумки бачив покуття в батьківській хаті, Господи, розведи води йорданські, пастирю щедрий, помилуй нас блудних і суєтних, владико пребезсмертний, надіє безнадійних, втихомир цю погибель; вуха відклало, ступні вросли в муляку, зрідка риба, очамріла в гарячій воді, терлася об коліна, смерч гуготів зовсім поряд, латаття кажаним криллям черкало лице, і жалібним комариним співом бриніла на купинах осока, Господи, котрий смертю своєю нашу смерть поправ, не посрами на суді, повір нам, блудним і суєтним; так і здрімнув навстоячки, злігши грудьми на відногу осики, крізь сніво бачачи голубінь блискавок над прибутніми водами. Вдосвіта в безгомінні шелюги ронили молочну росу, ріка відпиналася від туману, кінь з коровою на прирічному піску, впрягаючись у посторонки потоків, парували мокрими спинами, на задертому дишлі півень оберігав сні дітей в кибитці з ребристим підвіяним боком, доки баба голосила, нема хазяїна і могили йому нема, розсувала потрощене гілля, послизалася в грузьких рівчаках, тягнула в руці хустину, мовби згладжуючи його кроки на чорній воді – за дня над'їхли переселенці, гуртом витесали і вкопали на пагорбові дубового хреста, на спогад про неприкаяну душу, гуртом відплакали, під вечір збили два чималих плоти, дісталися до закущеного лепехою берега; ще холод бив дрижаками дітей, земля знімала теплі сорочки туману і вкутувала ближніх своїх, ще місяць, чіткий і льодистий, гойдався за посмиками воза на бакаях, коли гнотами ясенових верхів'їв заманячила станція: підвода пристояла за переїздом, перегородженим вагонами з німцями у піврозстебнутих мундирах; також шукають на свою голову нових земель, подумала баба й пролізла поміж обмазученими колесами, перетнула байдуже наструнену сталь, почимчикувала до свого обійстя, в чужої, низькозапнутої жінки спитала дозволу пригубити води, пийте, пийте, обізвалася жінка, в ситі над дерев'яними ночвами просіваючи борошно; баба остудила тривогу, каже, так і так, вчора останні сухарики витрусила на вечерю, смалець по гладішках вийшов увесь, одна корова, свята годувальниця, не дала загибіти серед шляху; то це ваша хата, чи як? випустила сито жінка; оселя чимала, відступили комору й світлицю, місце в хлівчику відгородили, а глупої осені німець накагатив такого картоплі, то старша донька ходила перебирати, де дрібна, де пошкоджена

збоку і щообід, вигнувшись, тягла повен кошіль заробітку, моя до колгоспної роботи впряглась, корові гичку рядниною зносила, а на зиму по людях купила сорок голівок капусти, позичила в баби Сломінської шатківницю, якимсь дамо собі раду.

Суботнього вечора онук Микола відписав під диктовку, «Лазаре, пошли тобі, доле, здоров'я за добру пам'ять, літується мені нівроку, стару поховав, такий рейвах вдома, що спаси і одведи, телевізор і музика, і цуда-дива, хочу спокою, а вони мене слухають, як мороз жабу, маю пасіку і п'ять курок, одна чубата заквокчала, гасає по подвір'ї, не дає попару, думаю, пізно підсипати, оце намочу в баді, то відквокчеться, маю бусля, оно чапіє під сльотою на стовпі, мотає дзьобаком, отрушуючи дощину, маю двійко кошениат, прибилися невідь-звідки, може, впослі мишей трохи переловлять; прощай, милосердний, вже скоро зійдемося, і погомонимо, і наплачемось – справді, доля нас розвела, щоб не розгиркались до нового віку: там упізнаємо один одного, там всі молоді».

Дорога до літа

За голодощаним столом баба Марія на окулярах із дротяними дужками, згорнувши руки на грудях, гомоніла сама до себе:

– На пенсії давно, бач, калина цвіте, тре букета поставити, тако й доживаєш своє, бабо, бабо, геть змізерніла...

На пристінній лаві онук Павло, посміхаючись на зітхальну мову, дошнуровував черевика, льодисте сонце означувало на цераті тінь вишневих гілок за вікном; поквапна, в мотоциклетному шоломі, постать однокласника Миколи протемніла за шибкою і на мить поменшила світла в хатині, – довгорукий, у картатому піджаку, парубійко зліг плечем на одвірок, під пахвою в газеті тримаючи сидір, а пальцем попускаючи ремінець на підборідді; нагадав: мусять замовити в містечку костюми на свято останнього дзвоника і усміхнувся до баби, «ковтну води вашої, селом ніде такої немає», цокнув квартою об дужку, хлебицьнув одним духом і отрусив капки на підлогу; стара подумала: чом це довкіл їхнього обійстя споганіли джерела, жовтий накип на казанах потрібно терти піском, діти змалку слабують нирками? Згадалась чиста вода довоєнної пори, коли полудрабок на край кукурудзяного лану тарактарив дубову діжу, що пахла одвільглим деревом, пахніла дровітнею взимку — робітниці, опираючись на сапки, помалу розгиналися над рядками, малюки на витягнутих руках тиццали коням пашу, кварта на ланцюгу холодила долоні і срібний холод м'яким чопом тис у горлі; підвода з кривеньким їздовим даленіла на село, і бухкала, й тріскотіла крижина у випитій діжці; а після війни такого наплодилося бліх, людоньки милі, ніхто не відрятує, спасу нема, хоч витрушуй на вітрюгані манатки, хоч жужмом золи їх у жлукті, у піч садови, гасом натирай скусані, розчухмарені до крові литки, хоч по кутках клади полинове віниччя, не пощезають, ані на макове зернятко: спекота дощенту випалила городину і гарячий на подвір'ї пісок кишів блощицями, трудно дійти до хліва, в черепку поставити воду охлялій курці, послухати ластовиноного щebetу, торкнуту на стіні напівстертого на з'єднанні кулків цепа, що залишивсь від корови; разчок-другий ступнеш до призьби і ноги обжальються сипучими іскрами, ніби немилосердна твердь по краплині випиває кровину, беззахисна плоть крок за кроком втрачає силу, безсиліє і марніє так, що наситіла свіжою кров'ю, подобріла від кровопивств, земля відпускала в безсоння ночей, запнутих ще каторжнішими від роботи: горем і сумнівами, страхом і гризотами, шашелем і довготерпінням, важезними напівдрімотами й витомленим світанням. А минулим літом наїздила експедиція, жила на вигоні в побутовці, днями бурили землю, а вечором наймитувала — за чавунець картоплі з шкварками і огірків пелену— довготелесі, розбитні й меткоокі, до всього звичні гицлі, у плавках і линялих газетних пілотках, мантачили коси, по глухих заклах косили сіно, відтак, остограмовившись, гомоніли, ще дужче кривавіючи багряними прожилками на щоках: залізний люд вимирає, світ залізніє від неприкаяних гріхів; де ви бачили зараз добре? все загадили! все спроклялили! геть і вода пропадає.

Павло відгорнув край клейонки і пхнув до кишені залишені матір'ю гроші. Микола на долоню збив сигаретний попід, і баба, ворущачи губами, перехрестила дві зсутулені в дверях спини: тихий завісовий плач нагадав їй малиновий дзвін прощання, вготованого всеньким життям – за проводами онуків і гостювальної рідні видзвін густішав, ніби за ними, за молодшими, за живкішими, вибували спрацьовані літа, і пам'ять, прозоріючи від спогадів, слухає спів золотодзьобого птаха на черепичному коньку хати. На Миколиному дворі собака наструнив прив'язь і для годиться оскалив пашу, бо це не старий прочовгав із відром бовтанки, бо дорослі господарі за ранковими спіхами

забули викинути охлапа, понесли за хвіртку силосний пах кухвайок і свіжість вимитих перед доїнням рук; найлюбіше собаці велося взимку, коли хлопець соломною вистеляв буду, знімав ошийника, – кров запаморокою була в голову, – і гасай при яріючому місяці по кучугурах, винохуй стоптаний зайцями сніг, бійся тічки, що гризеться біля скотомогильника й губить сухі реп'яхи з хвостів, по санному сліду дрібною хутенько додому, під копицями розгрібай вискляві мишачі нори, прихекай на подвір'я, насилу вповзи в халабуду, а вдосвіта дід винесе в тарілці хрястки з холодцю, пригірщ рожевих від різдвяного хрону кісток, черствих надкуснів хліба і продимлених шкурок копченого сала; солімка задухмянить груди весною, від сіней теплі клубки війнуть глицею, яблуками, бертолетовим димком хлопушок, якими діти обсівали святкову ялинку; з дверей пахне недогризками пирогів і старими вишкварками з банки, бо вже з молодого підсвинка витоплюватимуть жир і ним заливатимуть ковбаси. Пес головою зліг на передні лапи, споглядаючи: хвацько чупринистий Микола з-під повітки виводить мотоцикла, відкриває краника під бачком, – старший парубок недавно по загривку гладив, досвітня рука пахла любистком і зеленою пріллю стертої лавочки, потім нігтики середньої сестри куйовдили перед дорогою, а батько приторочував до багажника пащекувату сумку картоплі, віз дітей на електричку до станції, звідки зашморгувавсь їм бідувальний, зсуканий з гуртожитської затхлої тісняви, з проваль безсоння, з листів на вахтерському столі, з вицвілих стінгазет, з охриплих магнітофонних стрічок, з пробуджень під звуки гімну, зашморгувавсь назавжди примарливий, навік стуманілий обрій, – і тільки жар циліндрів, вичахаючи, навівав смуток за родинним теплом, що з року в рік звітрувалось, як і не було його ніколи; і знову дим лоскітнув собачі ніздрі.

Вздвож парканів на лавочках білили слоїки молока в коронах піни, і підвода з просидженою газонівською сидушкою пристоявала біля воріт: густобровий, у замисканому бушлаті, Свирид приплеснув на чолопку клаповуху цегейкову шапчину, заляцнув бідона, відставив порожню банку і щось порейзав хімічним олівцем у блокноті; коні чухмарились шиями, натягуючи посторонки. Павло помітив защетинене повне лице і в бік мотоцикла скошені очі старого, який заробіткував ще й заготівельником дрантя, дірявих відер, подертих онуч, старого пір'я в паперових мішках, за що відраховував селянам стограмові пачечки дріжжів і часто, правуючи з пива, обдаровував жувальними гумками пастухів; покинувши череду, діти бігли за возом; менші чубарилися в пилюці за здобич, а доросліші скубли мішанку з драбин.

Мотоцикл торохнув по дерев'яному містку, і від пригірка завидніла оббита дощами кузня з постаттю в дзеркальних окулярах і обшитих жовтими блискавками джинсах, що димовими стовпами сизіли з-під пропаленого брезентового хвартуха; Микола вітально підняв кулака і жодної здобрілої rischi не помітив на тонкогубому лиці коваля з шрамугою від кутика губ до вуха; шрам малиново сіпався, немов виказуючи: всі однакові! всі вони час від часу забредають у теплий жужільний сморід і цопають нігтем по борлаку, притримуючи ліктем відстовбурчену маринатку. «За мої пам'яті кузня була, як церква – згадав Микола мамині слова, – а нині срамота якась! який світ, такий і коваль: відпроварили старого завіси на браму склепати, нема й нема, я тлінна ходжу, вдосвіта виорали ним подвір'я! приволокли з кузні і кланяйся їм», «годі мандіти, – батько лигнув пів гладішки кисляку і рукавом хакової сорочки обтер губи, крекнув – ну що сказати? по шклянці, по другій, Сава біля ковадла кантом випикує, голос прорізався, давай зону й поселення згадувати, хіба переб'єш такого потрібного чоловіка? о-ка-зу-єть-ся, у них там літом барак палахнув, Савка за порогом прочумавсь від смороду горілого м'яса, глядь, під головою дротяний ящик і три «Столичні» караями виграють, а головешки пашать на вітру! згриз корка зубами, косячину від жару припалив, відрачував під забор і там, дримаючи, дожидався мигалки; по шклянці, по другій, Свирид підпрігся, з теплиці пучок редьки припер, розкошуємо, завіса шурнули у відро, ще й вода не відкипіла, біжу, в борг виклянчую, мусив для хазяйства терпіти, насирут-твій-мамі-та-в-самий лоб! а сліпи продер : Свирид хропе, банка потилицю йому муляє; я витягнув, гольнув, сигарету заприщив, знов гольнув, от кисляк добрий, тре по завіси йти, чуєш, Мань?».

Сонце яріло над цвинтарними оградами і, просіявшись крізь поминальні вінки, листопадно текло на галявину й річечку, обік якої клали розрекцію на великодню ніч, – звідусіль стягували стерті скати, оберемки ялинового сушняку, порожні ящики, а дівчата здому наносили святковий харч: крашанки, баночки хрону, кільця ковбас у стулених докупі мисках, – і до ранку багрове полум'я й гумовий чад стогоніли, рвалися в небо з пільмави; хтось із бомбової вирви приніс брилу снігу, щоб схолодити горілку в графіні з півником, і вони рятували його, раз по раз наповнюючи посудину з каністри; під громовицю магніфона Галя танцювала, зблискуючи зап'ястками над німбовим світлом косинки, ріка струмкотіла поряд, Сергій припалював сигарету, чекав її тепла на задубілих колінах, її волосся, що

заважало цілункам, її сміху, коли скісна дівоча тінь затуляла стрімнину і лагідний спів пригашеної мороком ріки підхоплював тріск затупаного по краях багаття; дзвін музик і задихані вигуки парубків у спітнілих сорочках пропікали ніч, а видихнутий пролісками туман гас біля вогнища; Павло, пучкою зсушуючи сльозу, відчував легку поводитирську долоню світла, самотність хижим птахом проламувала верхів'я сосон, хотів загубитись, а світло всевишне пронизувало очищаючою блискавкою в мить розтривоги і відсторонювало від людей – розбрєдалися вдосвіта, несли в грудях виспівану порожнечу, біля крайньої криниці дудлили воду з відра, а за привіконними столами вже христосались святково вбрані баби і тицяли крашанками на сновидний кагал, що рідшав по завулках за окриками батьків і раптовою гикалкою після стусана в плечі.

Мотоциклісти минали обстріпану марлю на пакілках під навісом біля короварника, де меткоокий після жартів з доярками водій запахнув путівку до бічної кишені піджака і заніс ногу на приступку молоковоза; минали ветхий парканець, ката, що злизував патьоки з молочного бідона; минали вохристий пожежний щит із перехрещеними ключами і сокирами, минали непроминальне довіку сонце над рідним пагорбом, і Микола біля своєї хати побачив діда Івана в камізельці і шитих валянках: дід пас череду, коли спохмарніле небо наливалося ртуттю, товар збивався до купи, бутів, копирсав рогами кротовини і жажкали блискавиці над ясенами, де раніш височіла церква: дід закутався в плащ, звів брезентового капюшона, сів при стовбурі, слухав короткі шабельні зблиски й волання порубаних хмар, далі розкотистий грім чорногривим іржанням котивсь до посадок, градини сіконули по розвітрених полах, і з тріском роздертого шовку ламаний білоязыкий вогонь лизнув верхівіття; привиділась дідові задушлива лазня, м'ятний випар із кам'янки і свіжий подих обмотаної з головою лляним простирадлом смерті: розмлоєний пивом дід тримав під пахвою березового віника, задихався, сліп від солоного поту, безсилий витерти лице, безсилий продохнути жарінь, безсилий проклягати мокрою в чорнолисті підлогою до дверей, а біля примара дихала рятівним холодом і кожен видих-зітхання нагадував сплеск вересневих вод, горіхових від тліну глиці, тихих від джерельної сили, процідженої крізь плоть землі; рука простягалась до білого видива і никла ціпилном, мовби обтяжена пітними мідяками при паперті, – дід лицем відчував доторк лляної матерії, заплющено бачив рій золотокрилих птахів, котрі засліплювали на довгу тінисту плавбу, а життя рвалося вдихнути прохолоду білозимної жінки, що захмелить, обадьорить і понесе бурушами вічно скреслої річки. Діда прикопали землею і відволодали, дітлашня бігла подрочити живого покійника, а скраю подвір'я нишкла з розтуленими ротами, спостерігаючи жилаву постать, що занесла сокиру над березовим кльоцком: сокира спадала, бо топорище всохло, доки дід сох на залізному ліжку під павутинням; дід клав її обухом у коритце з водою і слав дітей до ясеневого пригірка, щоб знайшли блискавку, схожу на воскову кулю, з якої потрібно зліпити свічу для загадування бажань. Мокра, важка, мов сльозами покаянь і збезнадієних поглядів налята, прицерковна земля липла на штикову лопату, що розсікала дрібні корінці й черкала цеглу давно звойованого храму; на аршинній стіні виколіхувалась лободина, і після десятку ям хлопці сідали на здовбаному дощами червоному граніті, і думали, що б загадати при чарівному вогні? і гадували чуте від старих: отуто, над округою, пишалася церква, звідки до лісу вів підземний хідник; от якби докопатися до цегляної норяки в написах, скрегітних голосах відчаю! от якби ліхтарем обсвітити кістяки кажанів по підлозі, гак вмурований в стелю, поздовж стіни ікони в німбовому огніві, пучки воскових, погризених щурами, свіч, напівзотлілі, зжужмлєні в поспіху ризи, зеленаве од цвілі панікадило на іржавому ланцюгу, безголосий, на бік завалений дзвін і лампадку з сліпою зіницею гнотика; от якби від тремтливої руки в бачку лампи пліскався гас — і зубчате полум'я крізь скло листком налипало на стелю й засвічувало рік народження дзвону, слов'янську в'язь на образах, від яких горіло й не меркло в кам'яному мішку замуроване небо.

За осокорами – шкільні вікна; Микола упізнав на порозі півобернену голову Галі, що поправляла крохмальний комірець, проте не вгледів, кому даровано косий примруж, і подумав: завсіди улюблене лице півобернено світає йому і завжди очі викресують звабу чужих захоплень. В канаві лоша пило воду і начищеною халявою лисніла свіжа чорноземна скиба, гостро спалахував леміш, коли дядько перетягував плуга на нову борозенку, – під хльост уквітчаного кутасем батога, під повйюкування на вислогубих конячин земля бубнявіла чорною веною, куди тітки нагинці з відер тикали біло покільчені картоплини; в порожній шаньці на возі кублився вітер, борони в пучках пирію лежали доверху зубами, а невдалік сім'я під лопату досаджувала города, і залипла штиківка глухо бухкала об штиківку та несердитий голос відкишкував курей, що визбирували хробачноту і кволіх земляних жабів. Родюча чорнота звертала погляди вниз, униз, туди, де мільйонолітно й розмірено лолотить невидима оку течія, що крізь мурашині і мишачі ходи, крізь дрібкувату землю кротовин туманіє до людей

презапашистим, прелгідним, претеплим маревом. Микола зупинив мотоцикла і збіг у видолинок до занесеної мулом кринички; Павло руками черпав масну муляку, жабенята з червоними черевцями дерлись на суглинисті стінки, вода вирувала кам'яними сльозами піщин, і хлопці не відали ще про спекотняву площ, де ніде буде напитися і уклінно подякувати землі, яка оплакуватиме вже інших мандрівників, що волею безвільного віку закинуті в жариво самостійного виживання, в пекельну безнадію бетонопісків, що увижаються краєм омріяним, і тільки багnistий яр, тільки річище пам'ятатиме, як широкими водами колись ріки — тепер канавини — човнували їх попередники, занюхували калганівку полами сіряків і розлякували заспівом чаїні зграї, плакали, вгору жбурляли смушкові шапки, а потім русалки загубленими підковами розчісували потоплену вовну й плели собі вельони, аби затуляти од вітру багаття і облокочувати сонні, залюблені на покосах, тіла праправнуків.

Микола виїхав на асфальт і буцнув себе по шоломові: понеділок, вихідний день в ательє! давай, Павлушо, до річечки, повинні щупаки тертись, зловимо пару на юшку. Сонце підбилося у три дуби й нагріло бак мотоцикла, двигун зачаквав, і Микола, гальмуючи черевиком, погріб басамугу по неступаних наносних пісках, по причесаній в один бік траві вздовж річища; на вільхах шепелявили сухі шишечки, і Павло навприсядки видивлявся, як по стрімнині сплавляється риба, охмеліла від сонця й любовногрища; за корчаками стриміли дубові палі млина, що за дідівських часів жорнував жито, розсіяним рисом годував сомів на глибині, скреготом заглушав плачі воєн, мовчанкою боронивсь від прокльонів голодних літ, доки не розповзся по людях на дрова: річечка геть заміліла. Роззувшись і вище колін підсукавши кортові штани, Микола з осиковим дриним забрів до татариння і зціпив зуби від дрижаків; коли щукера мелькнула рудою спиною в торішній кропивці, з розмаху калатънув палюгою по воді: дрібна, налякана рибка пурснула навсібіч, і Павло марно з кручі видивлявся за здобиччю, що мала б перекинутись і забіліти догори животом. З остю на довгому держаку чоботиськами загірив пінку натоптуватий дядьора; на вербній гілці зіпав окривавленими зябрами чималий щупак, і рибалка остуджував його в хвилях: рибина сіпалась на глибину. Микола спересердя і заздрості пожбурич тичку на водяні кола; дядько плюнув, покивав головою, почовп за течією до затишніших плес: за сягистими кроками риб'ячий хвіст черкав по піску, і на оскаленій паці балушилися вже засклілі очі.

Хлопці на сухій крутизні простелили піджаки, пополуднали салом з хлібом і степір'ям молодій цибулі, перекурили, – за тонким хитивом врунистих піль свічково тліли верхи ялиннику і крижана тануча синь дзуреміла птичими голосами, – і вище було їм сниво: на чийомусь подвір'ї розламані платівки у випускнуніч, графин на веранді з доброю закускою, насмішкуватий тріск динамки на велосипеді, яким розвозять готовченків по дворах, раптова пісня і світло, мов табун білих лошиць, що в запрягу самотини понесуть стопритульними блуканнями, кожне чує спасибі спиртово обпечене горло, дорога спокосозмієм вихлятиме по тряских кругляках, бліді сунічки визиркуватимуть із-під листя і ковальки зеленими іскрами розсіватимуться по галявині, бражний сморідок просотає чорнолісся, край самогонної машини дзенькне відкидна кришка бідона, і горілчаний, завтовшки з палець, струмінь, і радісна лайка над повними гранчаками переб'є храпотню костомач під іклами собачила в курені; смерком над'їде Свирид, погід руки вкляде випускників між драбин, дасть раду бідонам, хильне свою норму, подумає, ще ковтне, затопче кирзаками багаття, пужалком погідгірає на купку жар і, закуривши, вйокне на коней, що прудко побіжать на споночіле, німе, кудлатисте, як загублена чорнововняна шапка, село на пагорбі; дорога застерігатиме: світ вип'є совісний голос нічного пробудження, вип'є розплавлений бурштин рокованої розлуки, вип'є з любов'ю по зцілованих досвітках чорнобривцевий холод, коли кохаються пізноцвіті айстри з мокрою павутиною, дощі з розколесованими шляхами, майбутнє з непроминулим, солодке молоко в глечикуні з потрісканими губами; дорога кликатиме на привілля азарту і мірно калататимуть чужі дзвони, розлякуючи вороння, чужі люди не вклоняться на добридень, чужий плач не здушить за хвірткою, чужі, з голубими від криги кадками, криниці не погамують зимової спраги, і літо мине, і гостинний димок згоїть калинові сутінки над погірником, мати зніме з плоту пухову перину, обвислі під ластівками дроти жалітимуться на негоду і пощерблений об яблуні місяць викличе в клуб, де в каракулевому картузі кіномеханік Степан Гава перед сеансом однаково жалібно на баяні витинатиме «сім-сорок», порожня, з трояндовим пелюстям на вінцях, кришталева ваза однаково смердітиме бурячихою, однаково безбілетники стабуняться на ганку і зацвітуть, помалу ближчаючи, самотньо конвалійні букети суконь. Зима відхурделить між безрідного холоду, а на весняні свята Павлів батько в пальті з обдутими від сигаретних пачок кишеньми мулятиметься на возі, замашний вітруган з дощем стьобатиме облежані кінські боки, скраю станції стовбичитиме колишній голова колгоспу з

жовтопластмасовою рукою, що подряпаними пальцями визиратиме з рукава плаща, і біломорний дим підпіратиме крила його замазаного капелюха; голова обізветься, не виймаючи мундштука: «жабув ти мене, города не жборонуєш», «ізвесно, закон не питающий, нема чо' кататись», «ваші худобу виганять на кутку, не?», «товчеться на березі», «ходім пива сьорбнемо, начеб одкрито», «душа відхрестилась від розбавленого», «це десь сніг увалив, така холодіна, цей вокзал, як циганську готелю вивершили, ні сільодки в буфеті, ні халеряки тобі нема», «було врем'ячко, не цінили», «об'являє літричку, ходім до перону», колишній голова зіб'є на очі капелюха і обігне вокзал – сіре серце самотності, сірий човен, без весел вмерзлий до крижаної річки; коні сахнутья від репродукторного погуку, коли черговий по станції звістить прибуття київської електрички і батько натягне віжки, дощосіч до сталевого обіддя змиє тванюку з коліс, а син у залюдненому вагоні зніматиме з полиці торта, поправлятиме двома пальцями вузла на малиновій краватці, на четверо пошматувавши, викине за вікно квитка і впізнаватиме по посадці штабелі дров, знайомі околиці, підперті кілками хмизу купи, чорно відвільглий попіл на лишаях кострищ, рожеве око семафора на переїзді, на пристанційному подвір'ї підводу з просидженою сидушкою, паруючих коней, віжки, скрутнем замотані на ручку, батька з пужалном за халявою, замизканого капелюха над мокрим, бляшано обвислим, плащищем, і помічник машиніста, продмухнувши мікрофона, як довгожданне диво, оголосить назву маленької станції. Здорожившись, вдома Павло пожаліє себе і, тоді, перед ранком, груди обляже смерть — юна, по очі запнута марлевым шоломом, медсестра; біла косинка глибше означить кригу зіниць, від подиху заворушиться марля, затремтять дрібки сажі на підмалованих віях, і згадається чуже колись на поминках, що смертний ангел всіяний сотнею очей: халат війне звабним теплом духів, потом під пахвами, і погляд зцілує мачини крові на полах і на гумових по лікоть пальчатах; ватний, змочений йодом, навкрутень схолодить в згині ліктя перетиснуту жгутом вену і – за доторком голки обірветься довжелезне чекання, обірвуться ріки й павутинні дороги, зацівкотить іржа відчаю; з повільного зору сестри зрозуміло, скільки висюрчало крові в посудину — і в звільненні від струмів життя відчується радісне, мале безсмертя: законсервовану кров пронумерують і на дротяному візку відкотять до холодильника, в лютий час вливатимуть у чесь розпластане тіло, аби хміль сумнівів наструнив м'язи; ватна втома все важче обмостить руку, все тіло млявістю стерпне, охота тільки не просліпати мить, коли заплющаться очі над білою маскою — і це то й буде усим життям.

Спросоння Миколі хотілось курити, – сигарети скінчились і, обшморгавши бадилину кінського щавлю, натрамбував сухим насінням козячу ніжку, креснув сірничиною, забухикав і кашлем збудив Павла. Над молодими, ошатними після морозів, ялинами гривастився курний стовп, ніби піщаний годинник, де жовте й руде, зчорніле й жарке від сонця листя млинкувало вкупі з хвоєю і мишачими кублами; вихор злизав дорожню пилюку і зник у ярузі. Різкий диркіт мотоцикла обірвав шум води через похилу вільху.

Радий-радісінський зустрічі пес прилягав до землі, батько Миколин товк сікачем буряки в кориті і посипав їх дертю, коли хлопці, вкотивши в подвір'я, розпустили під бородами ремінці, на куц зацімну почепили шоломи і простягнули ноги на лавочці; дід виніс у відрі забілене кисляком їдло собаці, що нахлебтавшись, ліг при буді камінчиком. Смеркалось, і хлопці ждали часу, щоб іти в кіно, – у дверний прохил видно відшторену сцену з трибуною, плакати на стіні, завклубша ставить платівку і торкає на звук голку програвача з рубіновим вічком, – до німотної вдень будови зручається озеро безсонного вогню, оксамитовий дзвін згукає молодь і творитиме визрівання в шлюбній близькості вальсу; волошкова барва налле цвітом бруньки, розправить по вуликах бджолині крила, ронитиме засоромлену росу на бліді після зазимку трави, а поки що тихо: не копитило підлогу в хліві теля, не скиглили над смеркополем чибіси; на плиті відшептало з чайника чебрецеве питво, подаленів стукіт лопат, то копальники пішли провулком, замовк по сусідству залізний в умивальнику стержень, тільки зоряний плеск цвіркуна вигойдував для зросту отави і сутінь чекала, коли вихиливши по кварти солодкого молока і розчесавшись при дзеркалі мотоцикла, парубки серединою вулички рушать до клубу.

Вдосвіта

Сергій закинув на плече гітару і замруживсь від світла автобуса, що обігнувши дощану халабуду, сьайнув по брезентовій штормовці, по торбі в згині ліктя Миколи, по натоптуваній від конспектів планшетці при боці Павла, котрий, сидячи на ворині, загасив сигарету послиненим пальцем і пхнув бичка у сірникову коробку; звіддалеки жевріли вікна конюшні, нагадуючи відчахнуту калинову віть, довкруг усе спало, і тільки ранковий холод відчахнутості терся об шивороти й настовбурчені спина

приятелів. Водій, знаючи, що петеушники зневажають передні сидіння, відчинив задні двері – автобус підгецнуло на бакаях, і Микола, позіхнувши, випростав ноги в зачочених гумових чоботиськах, звів комір бушлата і закимарив; Сергій розстебнув блискавку на шкіряній до пояса курточці, торкнув струни: ночью думи муторней, плотники не мешкают, не успеє к заутренней, больно рано вешають; Павло рукавом картатого пальтєчка протер шибу і запріщив недопалка, забухикав, крізь сльози винувато посміхнувся до приятелів; на бузковому тлі чіткіше різьбилося чорновіття ялин, деінде проглядали бляшані ринки на скісно обкоркованих для стоку живиці соснах; і вже темнішали вужакуваті протопти по березняку, звідки вони ще вчора звозили сік білими пластмасовими каністрами.

М'яка голубінь патрала сутінки над узліском, чмихнули гальма, і довготелесий водій, набичивши шию, сплів руки на грудях: вихаді, скотобаза, розкурилися, а куріла б за вами дорога! Сергій бачив його зморщене перенісся і оскал вишневих при зтяжці зубів: годі сидушки пропалювати, вихаді, бурсачня! Микола, ворухнувши крутими плечима, пошпотрався в торбі, жовтим квачем ліхтарика везьнув по завішеній «Трьома багатириями» кабіні, по замруженому лиці, а шкура від тебе не відійде, дядю?, минули торохкий дерев'яний міст, каламутняву річечку з вимостком при вільшині, злежаний і обскубаний звіриною стіжок, лизунцеву сіль по коритах скраю галявини; Сергій тішився перемогою, «забув бик, як телям був», – минулого жовтня вони вносили до автобуса гіркоту продимленої одежі, дух смалятини від заколотого на вечоринку кабана, холодні голубці в літровому слоїку, сміх, “когутня з чужих сіл до наших дівчат унадилася і ніяк не спровадиш! то Сергій бензину з «Яви» вчідив, обхлюпали кладку, чирк – і по всьому», в балачці, в стукоті гранчака об графин чувся золотий дзвін прощального листопаду, сум за турботливим сільським дитинством, автобус гальмував серед лісу, і слідом за човганиною кроків наповзала бензинова свіжість від бензопилок на плечах лісовиків у довгих брезентових накидках, наповзав найщемливіший ранньохолод і гіркота глиці, що намерзла на крихкі шляпки сиріжок між обжухлого ситнику; і коли «пазик» храпотів по зашерхлих калюжах, хлопцям чувся тріск свічкового полум'я на мерлинах, невідспіваний біль довічних прощань з околицею; від радіатора клубки пари сльозіли по лобовому склі, і від села до села водій пригальмовував біля кожної криниці, черевиком буцкав з кабіни порожнє відро, хлопці наввипередки бігли по воду, ніби зтяввшись побачити й залишити себе на кожному криничному дні, а шофер вибачався, «щас, щас, щас, тирші пасажири», заливав воду, вистачало якої до наступного повороту, до наступної призупинки з болітцем у качиньому пір'ї, «щас, щас, щас, сію мінуту їдемо», і вони, прип'яті до лютоосені, толочили посріблену інеєм осоку, від мастил різнобарвилась продобана каблукком крига, сонце запалювало гноти соснових шишечок і кожного в нещасливій дорозі вмивало приязню; «тепер поміняв радіатора і, бач, вар'ятує», зітхнув Сергій. По канавах ріс ковилою туман, зрідка зустрічні машини кидали на шосе тирсу світла і крилами таловиці сікли вікна автобуса; тоді Микола вдихав терпкість кмину і чув стукіт порожніх лотків хлібовозки, якою батько повертався з досвітків. На Сергія напосідав такий гнітючий сум, як тоді по дорозі від родичів, коли забіг до бутербродної хильнути чаю з плавленим сирком і прогавив свого автобуса, мацнув гроші, затис троячку в кулаці, довго і марно галасував перед попутками, що віддзвонювали його гуркотом порожніх бідонів на молоковозі, бензиновими бочками на кузовах «Кразів», аж геть споночіло; і мусив, повз єдину троянду біля авангардистського пам'ятника, — якогось сірого пенька на купі червоного каменю —, повз кагати картоплі під очеретяними матами, плестись на однісіньке невідоме світло в двоповерховому домі; під парчею далекої грози минув дядьків, що з ліхтариком товпилися коло трансформатора, довкруг пільма, тільки собаки валували на селі та на запитальний крик молодичь бабусі скоромовкою відказували, куди зашпортали керосинові лампи; щоб догодити господарям, Сергій голосно обстукав заболочені ботинки об шкрабачку, раптом шур шасьнув за вибите, гостро скалчате вікно нижнього поверху, звідки віяло гнилими тельбухами і відчаєм пустки, ступив на ковзкий, зелено загіджений качками поріг, краєм ока помітив коня, що чухався об штахети і на гвіздку біліла волосінь із гриви; одірвані, без завісів, двері зирили діркою від сучка, уздрів руку з «летючою мишою», де танцювали зазубні полум'я, ояснюючи худу, в міліцейській шинелі, тітку, німий кружний простір вітальні, за інвалідною коляскою помийне відро і, зір його, по-мандрівному гострий від приглядання до спокус, обняв стіни давнього зрубу, де за словами тітки була купецька маєтність, а нині приют і гуртожиток для шабаїв, – справді, по ліву руч долинали здорове хропіння і скрип зубів, буцім власники їхні втомлено догризали щелепи, – а тітка взяла від нього і поклала в шухляду залізного карбованця, тутіше стягнула на попереку пухову хустку, розчепіреними пальцями перегорнула в духовці каштани, що нетерпляче підстрибували і тоді на буряковому залізі іскрила сіль; у майонезну баночку відламала шматочок плиткового чаю і линула туди окропу, щоб пригостити постояльця; ліхтар палахкішав, ояснюючи поцюкане ножами підвіконня в насінинах помідорів, і,

гріючи долоні об слоїчок, Сергій примостивсь на матраці в закутку; тітка ж сіла на ящику і припалила біломорину від золотавого на скляному димарі обідка, втягнула зморшкуваті щоки, трохи видихнула диму, рештою вигріла хворого зуба, охочнула, запитала, звідки прямує, яких батьків син? і тоді почувсь нетерплячий стук дерев'яхи об залізо; то сліпий, почувши запах заварки, б'є ціпком об поренче, сказала тітка, зара занесу тепленького, змерз; тамо, біля коляски, кімната бабуні з паралізованими ногами, та сумирніша; ще й причаділий на голову парубій у нас є, але на тиждень десь по містах повівся – автобусники його знають, задарма, для потіхи беруть, оце скоро заявиться, влаштує свято старим, гостинців, цукру такого, як ото по поїздах дають, навезе, канфети всякі з повідлом, півпляшки збовтаного з крихтами сітра, посадочить калік рядочком на ліжку і на губній гармошці грає; батьки його повісились, а діти старих спилися; і колгосп мене поставив доглядати за немічними, а то? вугле дармове, надбавка до пенсії, тричі на день від бухвету термоси з їздлом пру; аж тутай цілий розвівсь щурятник! чують їжу і злязяться! на зиму трохи вигибнуть, чи, думаєш, не? обмотавши хвартуком склянку чаю з м'ятною карамеллю, понесла її сліпому, а хлопця гукнула йти з ліхтарем: за кожним кроком потрухлі дошки потріскували і стогнали, сліпий позіхав голими яснами, натягуючи ковдру на підборіддя, крізь шпарки підлоги наповзала осіння холодінь, і чорні стіни, й чорнезні вікна, і тьма по кутках виглядали як віковічність тому; підземельно й розпачно; старий пошкріб злямчене, стручкувате волосся на голові, простягнув ліву руку на тепло лампи, а праву на тепло гранчака, шморганув носом, перехопив склянку, пив, розгублюючи по бороді, пив, розливаючи темні потьоки на подушку, пив помаліше, трепетно, та, врешті, віддихався і спитав: що за отрок? хто завітав, аби втішити кволіх серцем? назви себе! хлопець сторопів від розлуненого могутньою стелею голосу, в хмелевому пилку світла відчув тінь хрестного знамення на лиці, здригнувся, аж скрипнула ляжливо дужечка ліхтаря, слідом за тіткою заспішив до кімнати, де на підвіконнику щур глитав цукеркову обгортку, глянув на людей, і неспіхом, підібгавши хвоста, позадкував до стінної дірюги; тітка похвалила паралізовану бабцю, котра гукає тільки за дня по нужді, боїться, що за рипом завісів щурисько ковзне до неїної канцурки; дід хоч ціпком володає, а бабі попробуй оборонись! шлях повз церквище бачив? вулицею вішальників прозивається, така сказотнява напала на селян, що спаси й одведи, нема, нема, то котрийсь блукає вчаділо, посторонка на конюшні краде і отамо, за інкубаторною, в клуні, чіпляє себе до белька! за сім років душ тридцять вижало; їден хазяйку свою, задрипанку пропоров тесаком, з доми здриснув, міліція покотом ночувала по хаті в кожухах, сусіди доказують, що ступаки його під повіткою бачили, а-г-а! коли у відлигу мій до скирди поїхав, за підстилкою, глядь, на осокорі в посадці висне той зарізяка, снігу за пазуху намело, дерматинова шапка потріскалась на морозі, з підскубнутих рукавів кухвайки граблищами руки чорніли; то що думаєш? минає літо, мара й на мого напосіла, підпив, надумав мене полякати, на кухні шпагатом себе залигав, стілець хибнувся, та й по всьому; я ж зомліла, побачивши таке; типіро коник від конюшні тікає, третєся під цимо-го приютом, виглядаючи мене! хто буде живий, узрить превелике горе! багацько, сину, сатанинських спокус і гріх самовбивства, самий прелютій гріх, докатує село, всіма коростами палене; такого начворили! тихо, тихо, коли знову кличуть на похорон; продавщиця і чоловіка мала, й сім'ю, дітей, чого ще треба? зачіпила себе на березу! другий похмелюги шукав, ніде нема, повісився від образи; третій дитину мотоциклом збив, засакає додому – і собі туди ж; знов okazія, ідуть баби наряджати! під заколисливий грай вогню сон здолав хлопця; зрідка пробуджуючись, він півсвідомо бачив, як світло машин великими стягами визолочує безрідні вікна, як тітка, схилившись над склом, задмухе гнота, чалапає до свого обійстя, притуляє до косяка одірвані двері і акоськає на прибудну конячину; і така глупа запанувала ніч, що й щурі поховались, занишкнули під підлогою; скорцюблений, під ковдрою з трьох інвалідських покривал, надихував тепло на груди і вистромляв носа, щоб порадіти своїй страдницькій безпорадній самотняві; від духовки картопляно пахли потріскані каштани, криком вішальника скрипіли віконниці; дрижакувато спав і все мріяв виспатись, і почути вдосвіта кашель заробітчан; голі по пояс під умивальником розфиркуватимуть крижану воду, і поясниці їх підперезані рушниками; накрити калік теплими покривальцями в листяних слідах праски, пийнути з чайника, погризти сухаря, ступити на вибілений дощем поріг, щоб вітер спутав волосся під липовим білоцвітом неба; щоб двоє подорожніх, несучи валізу на прогнутій бамбуковій палиці, дорогою вниз гомоніли про великого антихриста і бороди їхні одвівались набік; тінь важкої від пергаментних свідчень ноші хороброю птахою билась об росяну павутину на бур'янах, а сонячна повинь знищувала сліди їхні; щоб від раптових пророцтв оступитись до бездверного дому, назад, в печалі упам'ятати легкі, леткі, піднесені, зраділі душі безсмертям постаті в мокрих внизу, набіло вицвілих, дощовиках, мов льняних одежах: сходять терновим тунелем вулички до води, один одному згідно покивають, змітають сухий мох на вапняному валуні, під вагою валізи на піску хрумкотять равлики, благовісно бамкає молодий дзвін на паромі, що, обмазученою ливною рубаючи хвилі, відчалює зпотоїбіч, від скелястого берега в сизих чагарях лоху й золотоягідної обліпихи.

Пора і нам, братове, між вогнистих колючих дерев зійти в гіркоту неслави, – це Галя після восьмого класу підбила поступати в училище, і мамулуватий, беручий до роботи Микола, заробивши за жнива на мотоцикл, махнув рукою, не мішки з буряками таскати там; і меткокий, стрункий, у подарованій батьком-агрономом шкірянці Сергій підпрігся до гурту, а бідово мовчазний Павло пішов, аби з дому; алкота з батьком до хати уверне, я шасьну під піч і дрімаю там, доки баба коцюбою не витягне; – втрюх подалися за дівчиною, з якою пасли товар, грали в карти, кому завертати худобу від проса, а перед кіно замість сестри завклубші Галя порядкувала на сцені, ніжною стільця зачиняла ізсередини двері і в танцівливому колі, крутнувши пляшку, вчила приятелів цілуватись: першою вклякла на рушничок і долонями студила щоки Павла, котрий сторопіло кліпав на вікна, яка вона славна! руки білим паливом пахнуть! Сергій ставив платівку Дассена, пучкою збивав налип порошу на голці програвача і навколішки здмухував пасмо волосся з дівочого лоба, цілував очі, раптово збілі від медової стужі, яка вона лагідна, чиясь доля! Микола відчував спиртовий холодок на губах, зашлю сватів колись, людям на посміховськю, чув голос діда, а не висватає тебе лихоманка? згадував батькові оповіді про жінок у підвітрених сукнях на смерклій обочині: не бояться болезнев, ти скажи? – і човп додому, а кіномеханік Степан Гава, сперши на ганок велосипед, знімав з руля коробку «Джентльменів удачі», каракулевим картузом витирав пилюку на скронях, і яблука по садку шелестіли об листя, і гупали в землю: яблуневий дзвін наливав серце пісенною тугою, над тополями в купоросній імлі розлякував кажанву і звідусіль згукував до села їжаків, що дрібцювали по стежці й поглядали на подвір'я, шукаючи недопите котами молоко в черепках; оно за хлівом жовтіє заміс глини з кізяками, на дубовому порозі барвистіє трап'яний килимок і галоші пахнуть риб'ячим слизом, оно в канаві на лопухах і на колесі від воза закліла роса, під плотом залатаний бляхою човен ховає мишачий писк, шелепоче сухими стручками акація, старі довіковують, нема поживи, оно по вулиці вітер скубе забуту в поштовій скриньці газету, надуває і хмарить підодіяльники на шпагаті, мотузить прищепки на пелюшках, онуця підкинули, плакало наше молочко, оно височіє лободина на купі битої цегли, пахне цементом від мішків під повіткою і м'яко, буцім шешітка в соснині, вгинається тирса за пилорамою, тутай на молочарню здають, будуються ж! їжаки сторожко водили оброшеними пискарами і зиркали навсібіч: оно собака обтрусив мерву з вух, поклав голову на передні лапи і лащить до молодого господаря, ворущиться і завмирає свіжа кротовина за гаражем, хлопець, притлумивши затяжкою запах помади, іде лагодити мотоцикла; їжаки слухали: до перших півнів дзенькають гаєчні ключі, а потім парубок, злігши плечем на дровітню, витирає клоччям руки і підмугикує далекому співу; хтось пальцями вистукуючи по гітарі, обчасами загібаючи остюкувату серпневу пилюку, іде від клубу за дівчиною з латунним ключем на мізинці; мигтить зоря за зорею — і на підльоті до тверді, в обіймистій, мов безсмертя, досвітньолагідній тиші вогнепосланцям неба чути: як шепелявить оббита плодами роса! як вовтузіють заспано в опалих яблуках хробачки, наосліп буцкаючи сухі насінини! як півзігнутими лапками тріпоче зіщулений павучок на обірваній їжаком павутині! як чіпляється за хитку бадилінку він, щоб рідне мереживо втримати! і все наймаліше і найнещасніше, як жалібно воно хоче любити й жити!

В містечку царював хлібний запах пекарні, холод вимитих дощем парканів і ладанне тепло з навстіжних церковних дверей за вокзальною площею; Сергій ніс до училища кам'яну втому й пісенника в задній кишені джинсів; на людях душа, мов обпалений блискавкою птах у грозівій хмарі; Микола плівся краєм калюж, із руки в руку перекладаючи спухирену картоплю та копченим салом торбу; планшетка хляпала низкорослого Павла по колінах: дитячі мрії збулися – в універмазі свиснув запальничку, і батько не вшиває за курево; слідом швендяв попелястий, охлялий від любовного грища, кіт, що ласо втягував запашисте повітря за торбою. Гуртожиток зустрічав вигуками: о, когутня, чемергесу привезли?, о, братове, привіт Генералові, – старшокурсники плескали Миколу по плечі, повагом ручкались з Сергієм, підкепковували з Павла, один із групи електриків на прізвисько Сироп розповідав хрипкуватим голосом, що Гальку з проформом комендантша застукала, з бурси видворять, нема мови, – Микола прислухався до гомону, до шкварчання цибулі на тісній кухні з двома виварками для сміття, і змерхав йому відблиск ночі, окриленої свічковим Галиним голосом, «горіла сосна, палала», і меркла любов до всього сільського: там на циліндрах мотоцикла висівається іржа, батько на пательні пражить ячмінь для квасу, мати випарює і вишкрібає діжку з-під капусти, крізь марлю з каністри проціджує березовий сік і струшує цідилка від мурашноти; там пузаті карасі труться об очерет по ставку, жагучою ікрою будять зелень до зросту; там дід сам собі розповідає про виселку, вилловлюючи павуком потоплені відра з криниці, а згодом прокинуться на вигоні цвіркуні і залоскочуть, і виженуть від обійстя мою забуту за дровітнею тіль, і вже ніщо не втримає золотокрилого голуба на черепичному коньку хати, де птах згорбатіло гріється біля комина, жде відльоту і ліловим дзьобаком чистить пір'я від сажі.

Криниця для троянд

Познайомилися в серпні – на коліно Валі налип пісок, коли, вклякнувши, дістала з целофанового пакета шампунь і випірнула в хвилях сніжної проти сонця піни; такою і впам'яталась Сергієві: заведений за голову кулачок стискає визолочене хною волосся, груди світають серпиками незасмаглого тіла. Лягла підборіддям на схрещені долоні, на бересті купальника іскріла волога і Сергій засоромився своїх обмазучених лапистих рук, які не встиг відшурувати після зміни в цьому південному місті, куди отримав розподіл з училища; вітер пестив золоті сережки, і вона зітхнула, «вчителюю недалечко в райцентрі, розлучилася з чоловіком, до осені загостювала в сестри», текуче полум'я хвиль свічково займалось від пляжного воску, за бакеном чолов'яга в солдатській панамі вудив рибу з моторки; Сергій попросив його перевезти на протилежний безлюдний берег, і дівчина замелькала бужковими п'ятами до води.

І був холод раптового протягу по очах, іконна золотінь волосся липла парубкові на губи, була довірлива тиша в лагідно сплєтених пальцях і сироти на руках, був липкий погляд супутника і запах риби, що на дні човна билася й зіпала зябрами в дротяному садку; була та довірлива передमितь, коли обом вже мріялось опинитися наодинці; в Сергієвій сумці знайшлося пиво, на обгороджених гіллям грядках куцилася картопля і замурзані землею помідори соковито червоніли між листя; поки дівчина роздмухувала багаття з вербового сушняку і згином ліктя затулялась від диму, він розвідав, що поблизу катма хазяїв, пройшовсь по городі, на межі скубнув гілочку деревію, кинув випадкові дари на гарячий скраю вогню пісок і отрусив землю на животі; і приємно було їй догоджати: розстеливши на конюшині сорочку, вигребти з жару й обдмухати дрібну картоплину, зубами відкоркувати пляшку з відмоклою етикеткою і поглядом зціловувати підборіддя в насінинах надкушеного помідора. Валя пучкою розгладжувала брову, затуляючи сміх зеленавих очей, а коли сутінь над річкою заклубкувала туманцем, вогонь причах, і за мостом на танцплощадці музиканти спробували зіграти «Бабине літо», і вогняно над парком замлинкувало чортове колесо, вона одягла через голову сукню і слухала, що хлопець квартирує на веранді в сивой тітоньки, яка щосуботи, відбазарувавшись, нахиляла голову до плеча, «купила курочку, візьми-но цюкни, да, є для тебе дівочка, серйозна, з квартиркою»; Валя мовчала, на зап'ястку її руки радістю щокожної миті зблискувала, промінилась бронзоцвітть годинника; за срібноводдям згасало вогняне колесо, і слухом гітариста Сергій проти волі відзначав фальш ударника, а по дорозі на міст вона наступила на скошену будячину, ойкнула, застрибала на одній нозі і вискубнула колюх, відтак обросилася об спутану ожинником лободу; він нагнувся, губами зігрів сироти на мокрих колінах: подібного щастя не було в його пам'яті.

Другого дня, пам'ятаючи кам'яний під виноградом будинок, де від магнієвого спалаху сукні заосеніло вікно, «не думай про мене погано», Сергій в горідчику зрізав три гладіолуси, поправив на плечі гітару; сестра Валі, чорноока, в тісних джинсах, молодичка підбочилась однією рукою, «прийшла телеграма від неїного чоловіка: дитина хвора», ще однаково за яворами в кінці провулку голубіла ріка, ще власкавлена любощами долоня гладила його кучері, від города пахло картопляною в'яллю, ще не вигасли від білого жарку її очі, ще музиканти шукали павутинну тривогу в пісні, ще сорочка незаймано біліла скраю кострища і вона, схиляючи голову на груди, з волосся вичісувала пісок і рожевим деревієм заколювала зачіску; ще пам'ять тримала родимку при ліловій сунічині соска, її легкий сміх, її летючий голос, коли, заплющена, стискувала кулачки і тремтіла кожною жилкою на шії; сестра відмовилась дати адресу, і він вперше налякав хазяйку п'яним співом до півночі – за абрикосом у задушливій сутіні світив очима кіт: парубок тріснув його гітарою і вклався спати головою на бетонний поріг.

Зранку хазяйка порохувала зрізи на гладіолусах, підмела щепки, похмелила хлопця доморобним вином, «моя племінниця така дівочка, розпитувала за тебе, а що ж? – помру, відпишу вам хатину, тут і винце і співай, і спивайсь, скільки влізе»; тиждень Сергій не просихав, а суботнього ранку прийшла «така дівочка» з чубатою куркою під пахвою, внесла з льоху графин вина, одним духом вихилила склянку, потягнулася й хитнула босоніжком на нову, куплену тіткою гітару, «забацай-но, щоб душа розвернулася»; звідтоді віднікувався від дармового питва, на роботі за прогули вписали в трудкнижку статтю – похмільний і злий побрів до кам'яного будинку, де чорноока сестра з голим до пояса чоловіком, в якому признав мугиракуватого рибалку, під повіткою вішали обмотаних марлею чебаків; замість панам на господареві був міліційський, насуплений на очі, картуз; під пахвами, коли він чіпляв рибу, сіріли басамуги від нігтів. Сергій заїкнувся за адресу і позадкував від набиченої постаті, «мириться з чоловіком, ясно, бройда».

На пляжі Сергій зазнайомився з виїздними фотографами, «а по райцентрах шастаєте?», «кругом, крім заграниці і районів Далекої Півночі», йому дали показухи, себто фарбовані аніліном портрети на показ, навчили зманювати замовників, «гроші зразу не берем, ось гляньте! тьху! та за місяць люди на корову відкладають! знайдете і на портрет»; автовокзал, сіре серце самотини штовхнуло його в тривожні вени асфальтових трас, і рожеві від безсмертнику по курганах степи розкрилися навсібіч: за обочиною три грузини на ящику грали в наперсток, і в міру повний киянин, залишивши супутницю в «Жигулях», віялом тицям п'ять червінців за програвш, і огрядна в квітчастих спідницях циганка попросила двадцять копійок на молоко, за лікоть відвела його за газетний кіоск, «тобі півмісяця не фартить», «ану, погадай-но», «перша любов тебе зрадила, ця чекатиме, дай копійку», Сергій дав монету, простодушно торопюючи від раптових пророцтв і чекаючи їх ще, і ще; жінка вискубнула на його грудях волосину, копійкою притиснула її до іконки, пробубніла щось, «дай гроші паперові, дай, не бійсь», замотала іконку троячкою в кулаці, щоб тобі деньгі були! щоб вона тебе люпіла», злегка тилом долоні плеснула хлопця по ширіньці, «і щоб не забувала! і щоб тобі стояв», дмухнула в руку і розчепірила пальці, «згорів на щастя трояк!»; у ресторані цибатий, в солом'яному брилі, дідок мацав орден на піджаку, «якісь вихватки робить, сто грам не налле», скубав за лікті випадкових відвідувачів, «сьогодні середа, не спиртний день, попросіть нехай принесе», ішов на кухню, де офіціантки, міряючи сині панчохи, з солодким вереском відмахувалися від старого, «пачому ніззя? от гадіна!», бив по стіні алюмінієвим ціпком з розкладачки і, стискаючи пожмаканий вогонь червінця, плакав перед адміністратором, «більше ста грам не подужу, нехай налле... ну і мати вашу так!»; по городах чоловіки, вгрузаючи кирзаками в покопану землю, зносили гулюмасті мішки до кібців, а діти стягували картоплиння на купи гарбузів; по долині, відгородженій дамбою від русла, іржавіли сейнери, брухт козлового крана, обручі на пропахлих рибою діжках, а синява річки здавалось, витікла в небо; Сергієві не набридало спати по голостінних кімнатах відпочинку на автовокзалах, збивати носачи туфлів об ікла псоти біля ветхих вагончиків, де мешкали молоді сім'ї, на ходу з товарняка стрибати на перон станції Міллерово, якраз навпроти лінійного відділу міліції, і, розписуючись під протоколом, ждати, коли сержант знайде в аптеці зеленку для обчесаного коліна; не обридало нехтувати собою й зустрічними, запанібратськи, з виставленими обома руками, виходити на середину дороги, їхати на попутках, їхати на рейсових, їхати на мотоциклах, їхати на крейсеровплечих “кразах”, їхати в найзабутішу безлюдь, на хутори і висілки, їхати, відбридаючи світом, туди, куди звечора уткнеться палець в карту; їхати й забувати гибель позавчорашніх лиць, злопригод, розмов, наслуханого вселюдського горища, мов трупний жах від вибуху, розкиданого вдалині від центрів; їхати вглиб непевності; їхати, наливатись, як не на дурного, то звихнутого, як не на вскаженілого з вилами, то на якогось райкомівського сікрітаря, котрий забирав документи й папку, і плямкав губами у гарбузяній каші, «хто пазволив тут лазити?! хто, питаю!»; їхати, брати з чужих рук чужі фотографії, запилюжені й вижовклі, буцім вічний листопад марноти, їхати, везти в сумці сотні найкращих, змарнованих митей, очей весільних, квітуючих весною щирості губ, чиїхось улюблених, найрідніших, найбажаніших, найдорожчих лиць, голівок, посмішок, так стрімко змарнілих літ! їхати і самому марніти з ними; їхати, щоб забувати і знову бачити, мов поринати в непам'ять; їхати невідь куди й на скільки, невідомо до кого, їхати, куняти, їхати, та з усього набаченого впам'яталось, як одноразу сокіл-сапсан метнувсь самогубно, блиснув з обридної височини на автобус, та водій встиг вивернути й пригальмувати; птах ковзнув крилом по росяному лобовому склі, мов живосмерть махнула збезшабашнілою рукою, і пасажири гримнулись об шибки лобами.

І вокзали, і греблі, і припнуті клопотами шиферні хвилі дахів гинули в мареві – одне чекання було постійним; Сергій, і без того нахрапистий, по людях втратив решту сорому, навчився від хвіртки гукати «хазяка! хазяїн!», дивитись, чи не летить відв'язаний собачисько, ступати на золоте від вишневого падолисту подвір'я, між залапаних фотокарток в альбомах, в целофанових кульках вибирати найбільш чіткі знімки, бажано паспортні, і на прощання просити декілька вохристих троянд – вірив у зустріч і ждав, коли піднесе їй букет, загорнутий районною газетою. Зав'ялі квіти не викидав, а знайшовши затінену бузиною криницю на безлюдному селищі, залишав у повному відрі і вкотре думав, «невже, крім пусток, немає любові місця?». Осінь дихала вокзальним смородом хлорки, а Валі не було скраю площі з безхрестою, обладнаною під будинок піонерів, церквою та школою на узгірку над річкою, не було в іржавій пилюці на пропахлому динями, бензином і кінським потом базарі, не було на окраїнних вулицях: там підсвинкуватий дядьора, заникавши на горищі змійовик, світив шкіряною, потертою матнею галіфе, злазив на подвір'я і догідливо озирає папку під пахвою в цибатої постаті, а над буряковими жмаками за гноєм роїлись оси і віяло самогонякою; там, долонею змівши з лавочки зелене кришиво для качок, бабця радісно божилась на чоловіка в шкірянці, «це ж вугля таки завезуть!», там розгублена тітка заціпала ізсередини двері і виглядала з-за фіранки на

стриженого заброду, боялась податків, там розлучена молодиця мила в тазику ноги, розгиналася й гріла посмішку об букетний вогонь, і доля виводила його неушкодженим з лихих пригод, з найгіблїших оказій, так, ніби чекала, «нехай настїльки повірїть в свою береженість, що над прїрвою самовпевнення забуде страх, знахабнїє й згине». До сверблячки нашпиганї трояндами долонї студились квартою молока, груди піснею терпли, «ге-й, долиною, гей», але не тїшило, як спочатку привїлля: хоч норцюй з голокамінного берега вглиб осїнньої течїї, хоч на палубї «Ракети» потягуй пиво, дивись, як пластається дим по водї, рибалки на кам'яних вимостках застїбають повстянї куртки, а вітер від скель несе лавровий дух юшки й розпеченого каміння, і рве на колїнах обгортку букета; хоч на диванї порожнього номера дотягуєсь до склянки, стеж за грою мошви за вікном і згадує серпневу сутїнь, музик, що пробували зіграти під чортовим колесом білий вальс; хоч спи як убитий.

Якогось вечора в готелї Сергїй стрїв напарника, прозваного Аналгїном, колишнього жокея і «дипломатичного працівника» – у шїстдесятї роки возив з Москви до Ростова два дипломати безрозмірних шкарпеток, по червїнцю за пару – колишнього таксиста і санїтара в психїатричній лікарнї; ящик сухого вина холов у залїпленїй етикетками ваннї, а приятель, сидючи на столї, шматував жирну тараню і облизував пальцї, «оно повестку привїз; ну, за здоров'я малоп'ющих», Сергїй голкою видлубав з пальця шип троянди, а холодна заграва іржавїла на капшуку павутини над горїшньою шибкою, на військоматівському клаптї паперу і консервнїй бляшанцї з недопалками, на залистаних, пампушкуватих журналах на підвіконнї; приятель згриз корка на новїй пляшцї і пропаленою сигаретами шторою витер на вусах вино, що пішло йому носом, «ну як? крести дають лурїки?», це означало, «замовники дають фотографїї на збїльшення?», Сергїй дакнув і, цураючиєсь своєї хмїльної відвертостї, одїв свїжу сорочку й поплївся в багрянїй задимлений смерк над провулками: на обмїлину річки з розсохлого мосту сялоєсь за машинами ледаче порохно, і прип'ятий линвою човен шарпався на стрїмнину, і дрібна, налякана щукою, плотвичка грала на перекатї, а на чийомусь дворї мати з відра розкидала тирсу, батько втрамбовував її товкачкою, і пах живицею сосновий лапник, яким дівчатко обтикувало стїни шалаша на вечоринку; згодом поближчало зітхання гармошки і дзвїн мїдних брязкалець бубна, ватага з канїстри пригостила Сергїя схожим на молозиво домашнїм пивом та й врїзала польку, увернувши на нове подвір'я, «батько-мати просили і я прошу!»; ніч обзивалася тугим вжиканням молока в дїйниці, розправляв крила Чумацький Шлях, «подамся додому, вечоринку згуляю; під ранок батько обмагогонить ручною машинкою, два роки все згоять», тоді уперше зненавидїв цей пошук, цю їзданину, стообрїйний шлях, пам'ятаючи своє безсилля чинити інакш і знаючи, що до кінця днів, на честь смутку, однаково жовтїтиме спрагле вино чужих вікон і надвітрена сукня кайми горизонту слїпитиме недосяжно! вернувсь постарїліший; в кїмнатї, наквакавшись до впаду, Аналгїн прилип щокою до мокрого столу, хропїв і розфиркував луску в цигарковому попелї.

Зранку на площї чекав автобуса, коли з церкви, штовхаючиєсь на папертї, вискакували після дзвїнка піонери; з указкою в журналї пристояла на сходах Валя — сторопіла, зрушила і почула вицок набойок на каблуках своїх туфликїв, покидаючи дїтлашню, що, замахуючиєсь ранцями, вже гасала мїж чорнокорих каштанїв по скверї, «який змарнїлий! лїктї стовбурчаться з кишень шкїрянки, бант на гїтарї полиняв; милий мїй», радїсть гасла в розгубленнї, «забула ім'я його, як же, як же...», хлопець відчув на щоках долонї, якї відкинули його голову назад, вдихнув запах обкрейдяних пальцїв, і їй згадалось його серпневе ім'я, «лежала в лікарнї з донькою, сестра переказувала? який там чоловік? лікується в елтепе, ти надовго? запам'ятай адресу; з мамою живу; набожна, кїнець свїту щодня пророкує», калатьнув дзвоник, а діти ще жбурляли каштанами і, задкуючи до школи, затулялись портфелями, ніби щитами; крїзь запилюжене вікно автобуса Сергїй побачив свїт у золотовїчному бурштинї: тїнь від купола залатує безлисті крони, куцї полину на каменї і закрут ріки, а молода вчителька ловить учнїв за лїктї біля шкїльних дверей і змушує обстукувати ноги об шкрабачку, журналом затуляючиєсь від кураєви з площї.

Після комісії густобровий, чисто голений военком звїстив про спецнабїр і широко повїв рукою на облямований лаврами з жовтої позлїтки стенд землякїв-їнтернаціоналїстїв, позїхнув і кашкетом прикрив заїду на губах, «так! відправка через два дня; при собі їметь зубну щотку, труси, ложку, кружку і ні грамїни спїртного». Отримавши півтори сотнї за зібранї фотокартки, Сергїй махнув на поїздку додому, накупив шоколадних зайцїв і три пляшки золотистого шампанського, потїм на задньому сидїннї автобуса вітер зітхав голосами близьких і рїдних, «ніч на баянї грав би і не хмелїв – синоню, чом сиротиш себе?», чувся нагнїваний шепїт Павла, «за півнїч своїм ключем відїмкнули б клуба і серед гурту на шахївницї, мов на підносі, я носив би голубцї і рибнї котлети, а чужосельний набрїд прикладався б до слоїка», зітхав Микола, підборїддя торкаючиєсь вирїз сорочки, «на горищї

помовчали б за самоваром; Галя назвалась мені дружиною, знаєш, не?» – Сергій хотів закричати, хоч схрипнути, проте і вві сні зашморг відчаю стискав так, що не виплаканий біль судомився в грудях, і втягнута шия надрубано смикалась; а Валя, чекаючи його в літній кухні, вологим рушником оберла кавуна і слухала, коли дзенькне на брамі заціпка і охриплий за день собака закігтить втопану землю. Донька дрімала з матір'ю в хаті, позолоченій лампадним відблиском на крайніх шибках; Валя попередила матір, що спатиме на тапчані в кухні, «свят, свят, свят, відхворіла недавно і знов гріх на душу береш», «ну мам, ну дитина ж слухає», «заміж іди, а вигулюватись та викохуватись минула пора», стояла радісна і тривожна духмяність виноградного вина, що в сулії при теплому боці плити гнало трубкою бражне повітря, яке збульбашувало воду в банці, «як тільки побачила його, забула і шлюб, і розлучення, і відразу до чоловіків, їхні вугрі на потилицях, їхні присліплені, базарні очка! а в класі дитячий сміх: ви когось любите? ну скажіть?! та за вами встигнеш хіба; яка не є, але інакша від тих, що з шкури вилазять, аби женити на собі і зненавидіти за безпорадність; нелукава і жалісна, надірвана знаттям, що ріднішого від рідного не знайти для дитини батька!» Заколисливий грай молодого вина і скрип віконниці схилили руки на стіл, а голову на долоні, і десь копитами по галянині притупував світляків кінь золотої масті, чорти, звисивши ноги на коньку хати, сивіли від нетерплячки, і домовик, запаморочений рутою, заліз до ластів'ячого кубла і зап'ястком тер очі, щоб не проспати мить любощів; русалки піднімали з виру кульські вінки і запалювали гноти свіч іскрами, які вичесували з волосся підковами втоплених у відлигу коней; в горідчику ляхи танцювали гопака, і оживали букети троянд по сухих уже відрах, і найстаріші, найпорохнявіші відьми нарум'янювались, щоб змолодіти, їх жагучими пелюстками.

Сумкою Сергій відкишнув собаку і підійшов до вікна; вітер саме стулив віконниці і світло, протікаючи крізь шпарини, м'яким густоволоссям лягло йому на плечі; а потім дощ пах грибами, пляшку і шоколад вони знаходили полапки, «земля десь цвіте на грибницях», вино бродило тихіше від вицоку дощин по стіні, «лікар сказав: другий місяць... повір, більш нікого не знала», «діждешся, буду батьком дитині», «милий, кого ж мені ждати ще?», «чуєш, земля відцвітає десь», втомленому, йому, жінка снилась і снилася, снилось, мов серце навстіж, саме відвертя й надширість, сама, квітуюча мільйони весен, піднесеність і всепросвітлення, саме безсмертисне всесилля щастя, сама живорадість прелагідного живоструму, саме животрепетне, пребезстрашне знаття, впевнення, дивування, що ось вони разом, разом! сонцекипінь вічноти наливала й овічнювала кожну жилку, кожнісіньку мить минулого і прийдешнього; знебесніла чистота й невинності сила оповивали сном, приховуючи блаженство, мов сонце впритул до обличчя! але й там, у сніві, він пам'ятав рідню близькість, і пам'ять пробуджувала – ковток шампанського і притулена до лоба пляшка відгонила решту дрімоти; а вдосвіта Валя плакала, в поцілунку Сергій відчував присмак крові на закушених її губах, потім відводила доцю до дитсадка, «дядя, дядя, а мені стільки років», випручувала вона долоньку і показувала три пальці; потім під церквою чекав кінця двох уроків і голуби синюватими тінями яснили іржавий купол, залітали в дзвіницю і пошерхом крил озвучували давно німу мідь; і до пізньої ночі вдвох блукали над річкою, «вийдеш заміж, дай знати», «жди запрошення на весілля», «не плач, я вірю», на вистудженій туманом кручі звисили ноги в морок і подалі від берега кидали гальку: не долітаючи до води, каміння чавкало мулом, де ніхто його не позбирає.

Ростов – Одеса

На пероні снігова січка терла щетинисте підгарля грузина в дублянці з піднятим коміром і гадючилась при скляному, визолоченому ізсередини двома свічками, ящику гвоздик. Потягнувшись зі сну і накинувши на плечі шинель з голубими погонами, Сергій митцем глянув на нових супутників по купе: один відкоркував пляшку пива об стіл, а другий, помітно старший, лічив на колінах пом'яті карбованці – перестрибуючи рейки, упізнав сморід курного вугілля, запах кави від засніженого буфету, на порозі якого послизались і ойкали пасажири з оберемками наїдків. Два чолов'яги, відтуливши фіранку, з вікна стригли очима сержанта міліції за газетним кіоском, сутінкову мляву юрбу з общипаними паляницями в сітках, тількик на грудях солдата, що відраховує з товстого гамана декілька чеків грузинові, картузом затуляє квіти від стужі і притьмом біжить до поїзда. Годину тому, вони плямкаючи губами на довгобразих, буцім німих, обличчях і викидаючи вказівний палець на запитання про ціну, спродали по вагонах фотокалендарі, потім старший, більмуватий на одне око, половину заробітку тицьнув бородатому напарникові, що дрібнозубо всміхаючись, під стіл поставив порожню пляшку і взявся ножем обрізати нігті, «на шконці лежу, глядь, вовчок посвітлів, і поркар викликає до следака – той амбал, той бик ефіопський всіх заклав», «сховай приправу – наблатикався за одну ходку? на муху падло, на гроші капуста кажеш?», бородатий сховав ножа під газету,

протягнувсь долілиць, «ну й духовка, диви-но, ти», міняючи гнів на милість, старший кивнув на провідницю, котра підтирала шваброю мокрі ступаки по коридорі.

З тамбура Сергій бачив – даленіє вогняний куц на пероні – і згадував лист від Валі наприкінці учебки, «хлопчика назвала твоїм ім'ям», волосся, що липло йому на губи в моторці мугиракуватого перевізника, пляж, музикантів, які пробували на танцплощадці зіграти «Бабине літо», і холод оброшеної, зігрітої поцілунком сукні на мокрих її колінах; ротний спершу пообіцяв відпустку, «заслужить нада, тарш курсант», а перед відправкою пхикнув здивовано, «яка сім'я в тридеІнікіна мати! ви ж не розписані»; вилицюватий, худий, зраджений жінкою і здоров'ям капітан ще на присязі показав себе: «вступаю в ряди», шеренга стовбичила перед трибуною, і спітнілі онучі примерзали до чобіт, підошви прикипали до скрижанілого під степовим наждаковим вітриськом плацу, і одному курсантові з-під Олевська заманулося возбухнути, «служитиму беззбройно, да, виріруючий», капітан, пам'ятаючи, що для вступу в академію потрібна відсутність «чепе», скомандував «кругом!» і, обкусуючи бурульки на вусах, закрокував перед строем, «не хоч стріляти по ворогові і захищати вітчизну? – нехай хтось, а не ти? – не вигорить баптистом прошлангувати! взять, взять, взять автомат! рота жде! я жду! святковий обід, два цукерки і коржик в їдальні жде! взять, приказую!», хлопець плакав над червоною папкою і боляче мружився, ліктем відштовхуючи зброю, яку моторний від нетерплячки прапорщик силувався за ремінь накинути йому на шию; хлопець дививсь під ноги, на крилах носа мороз випалював басамуги сліз, «мене рятує знання про чашу, а як дотерпіти вам, озлобним?», задні в строю натягували на побілілі вуха шапки і ціпилися від люті, «сучара, тиждень парашу лизатимеш після відбою», тінь капітана перехрещувалася з тінню стовпа, і два сержанти, замість прапорщика, тупцювали пообік хлопчини, що в плечі втягував намуляну ременем потилицю і, вкотре ткнувшись грудьми об приклад, розкидав руки пообік тині; доки прапорщик не привів «особіста» і той посміхнувся, «что скіс, бедолага, как кіслоти випіл», і стільки того курсанта й бачили; а Сергій замислив повернутись без лишньої мороки, «перемовчу дві осені, згадуючи: десь перед нічю світло іконно огніздилося в сільських хатах, при білоцегляній станції пташки обсікають калину і подорожній люд кривавить підлогу в тамбурі електрички, ніхто не наказує лопатою черпати таловицю з калуж при штабі, ніхто там не має такої наглої влади й гонору, щоб чорним блиском наваксованих халяв заповнити простір, залляти собою все: задуху передбанника, на лавках слизотний піт загального сорому, тупі політзаняття, ще тупішу дрімоту, вуха, заткнуті окриками, «сесть, встать, равнесь – псірна! забудьте малохольного с-под Алевска! нема ніякої душі, є сіла долга перед ніобьятної родіной! єсть устав караульної служби! єсть, в канце-канцов, честь апіцера і он воспітає вас муцїнами! сесть, встать, равнесь-псірна!»; десь немає обстеження роздумів, щоденної флюорограми, коли на екрані чужих очей світліє ріка, зігріті поцілунком сироти на дівочих колінах, вогні чортового колеса над сутінню парку, вчорашні марші, вибухи барабана, пісень, каблуків, сердець, що кривавими пухирями вмозолились у п'яти; світліє мамин лист, «від морозу постріляли горіхи, поросятко на передні ноги злягло, насилу багном відпоїли, батько оно біля груби послілку збивас, вишлемо сала тобі», Миколине послання, «влаштувався в метробуд, дали відстрочку і обіцяють квартиру; Павло до інституту вступив; на Новий рік парубки скрутили в клубі радіолу і вирізали очі плакатам, міліція з'їхалась і трусила по людях самогон; кладу червонця на сигарети тобі; Галина кланяється», листівка від Павла, «бракує твоєї гітари, приходь хутніше, та підем на маївку, та обсядем пенька в гранчатих склянках!», лист від Валі, «весна, ріка вибухає, крайці льоду підпилюють жухле татар'я; малий підростає, в колясці плаче; вдень покидаю з бабою і йду на роботу; напиши про відпустку». Очі капітана сліпли від жіночої туги, а Сергієві причувався вицок її каблуків по дорозі до школи, напружена тиша відкритого уроку і стук указки по засіяному крейдою столі; знов і знов увижалися матіолові сутінки, запах вина і натрамбованого папороттю матраца на тапчані в літній кухні, де золотаве шампанське вони закусували шоколадними зайцями, і стрімководдя летіло вище пішохідного мосту, і крига гупала об дюралеві борти човна, що знесений повинню зачепивсь за перила, а на подвір'ї рибалка, з шовковою в зубах ниткою, чаклував над прорвинами сітки – відірвешся від ліктів на столі і бачиш: капітан, заклавши руку за портупею, веде політбесіду, називає жінок двостволками, вісті від рідних носовичками і зрідка кризь зуби цвикає в корзину біля дверей.

Якось в курилці, турнувши носакон чобота вкопаний в землю пожежний бачок, капітан під'юдив Сергія, «шпар на кепепе, твоя дїрка приїхала», «як, як, як, повтори-и, чепїрадло?», заїхав по косоротій мармизі, дав під дихало, плюнув і поплівсь до казарми голитися перед губою; проте капітан не пожалівся нікому, а, як настоящій муцїна, викликав на дуель, «не приїхала, значить гуляє – пайдьом у рукопашну, скатїняка!», двері умивальника ізсередини закрили ніжкою стільця, капітан у позі каратиста виставив праве плече і тилом долоні рубнув повітря, Сергій зловчився обхопити його руки

на поперекові і лобом роз'юшити носа, до пухлятини наклепати мордягу і засвітити підфарники, а на розводі комбат гукає, «капітан Чіріков, сніть очкі!», «глаза балят, таршмайор», «пять суток гауптвахти за солнечную болезнь, кругом!!!», капітан зневагою до пліток хотів погасити сміх по кубриках після відбою, тому й змовчав, інакше світило б курсантові небо в клітину. Підтягуючись на турніках, солдати бачили яструба над степом, барачні околиці висілка з червонуватими вгорі териконами, за смітником іржаву між полину вагонетку, забиті обополами вікна книжкового магазину з проламаним дахом, а яструб, намотуючи спіралі, помічав сталевий блиск переклада, юрбу у спітнілих майках і бруслину зірок на пілотках за поясами, молодицю в обстріпаному халаті над балією жовтих змилин, дитину, що тягне цуцика за налигач до буди, картопляні дими й сушену рибу, яка білими від солі хвостами третється об причілок халупи; з висоти безжальності яструб бачив ходіння й повзання, невтомно терзаючи одна одну приземленість світу, бачив незліченства горя, безмежжя всього, та найпильніш примічав біля воринової загорожі заштетиненого, пов'язаного латкастою хусткою, чоловіка, що намотавши ганчірку на патик, відганяє kota від курчат і всміхається хворобливо небу; яструб одлітав далі й вистежував ледь помітну між сухої трави мишву, бачив, як кущ перекотиполя зів'ялим сонцем гасне на обмілині тихої річки, на перекаті грає мулява рибка, під вербами полощуться обвуглені очерети, бачив, як зацвітає на схилах підбіл, і кволі зі сплячки байбаки гріються на піску біля нір, обережно спинаються на задні лапи, коротким свистом вістують про небезпеку вгорі, бачив, як на смітнику за казармами гризуться два попелясті коти, торожкаючи консервними бляшанками, і рівчак туалетної жижі єднає частину із забур'яненым сміттєвиськом, бачив, як весь в рябятинні солдат хляскає складеним вдвоє ременем і замахується не небо – схожий на постріл звук і загнаний погляд людини відгонити птаха вглиб степів, на привілля.

Після відправки так хотілося володіти брунькуватою гілкою черешні і щебетом ластівок на оббитій повстиною одверині хати; втомою і пробудженням, лагідним теплом грудей крізь перкалеву сорочку, здитинілою посмішкою і збудливо жордстоким, не дівочим вже сміхом, коли дмухала на фіранку, щоб відтулити вікно і виказати йому свій поспіх, «сонце над яворами – встаємо, може?»; та ніде не видніло і деревини рідної, і шоночі гірська річка несла на Україну — за хвилину дрімоти встигав погомоніти з бабцею при куці бузку, «дрова на зиму запліснявіли в хліві, дідом взялися, піч насилу димить», встигав з'їсти мочене яблуко з маминої в задирках під нігтями руки, «калина так розрослася, два пагони батько посадив за погрібником, на День молоді хлопці рвали в провулку чуби; Микола з відра мозгівню квасив, сорочка зающена, коли підскакує якийсь чужак, і в нюхало, в нюхало його, я руки над штахетами заломила!» , встигав потиснути за клубом правиці односельчан і поглянути з кінобудки на визолочене проектором волосся дівчат по напівпорожньому залі, почути голос кіномеханіка Степана Гави з троячкою в кулаці, «війо бо дощ, коні мокнуть», встигав забродити об росу черевики, левадою, навпрошки добігти до світла за ясенами, цит'нути на собача і, притримуючи поли маринатки, перти назад до Степана, що підбивши на вухо каракулевого картуза, подарованого грузином-шабашником замість платні за квиток, мовчки терпів обурений свист глядачів і п'яте через десяте клаїв обірвану стрічку послиненим пальцем, по-волячому смирно зітхав, «все їдно чортма виторгу без індійської фільми», виймав з кишені носовичок, де завше напихваті мав часничину, сухар і м'ятну погризену карамель, видмухував павутиння із гранчака, а потім у порожню пляшки кришив сухаря і клав у закуток, аби впіймати мишу, яка, збиткуючись над ним, обгризає дротики; Сергій встигав натроцтити по людях букет троянд, роззутися на порозі, а на веранді до хрустку пальців стиснути залізне поренче ліжка — й бачити: над Валиною головою, на тумбочці з кипією пригнічених червоним олівцем зошитів падає настільна лампа, яку забула вимкнути, перевірівши диктанти; золотий ланцюжок пульсує від голубої жилки на шиї, рука з обручкою на підмізинці затуляє очі, коли він тихо, щоб не рипнути пружинами і не збудити матір, сідає в узголів'ї і, росією з букета сійнувши на тугі під блузкою груди, гасить лампу, «думала не прийдеши, бач, задрімала, тихіше, тихіше», – за поцілунком ріка міліла, і сон закипав орлами над сонячною безоднею.

В купе Сергій поклав квіти на горішню полицю, зукоса помічаючи, як бородань двома пальцями мнє хлібний м'якуш; «аби карту мічену відчувати на доторк», здогадався Сергій і не відмовивсь від запросин більмоокого, подумки прозваного Циклопом, зіграти в очко, «надто вони блатні – позав'язую хвости вузлами», виклав на стіл гаманець і зрізав простягнуту Циклопом колоду. Двічі випало «золоте», бородатий відрахував півсотні і, вдавано гніваючись, покривуляв до тамбура на перекур: ліва нога його була коротша, і каблук туфля, нагадуючи ратицю, чорнів товстими набойками. Сергій не знав, яка черга підсікла бородатого за терновинням колючого дроту, яку стрічку довелося йому нашити вище нагрудної кишені на чорній роботі, який «вишкар» за попередження втечі отримав похвальну грамоту і відпустку додому; не знав, що другий супутник позбавився ока під нігтями

неповнолітньої татарки, потім порубаної ним на шмаття; Сергій прислухався до вигуків провідника, що вістував назви станцій, «скоро моя», ішов ва банк, намагаючись використати час навмисного програшу, яким Циклоп заохочував гру, згадував сутінь і гальку розкидану ними по приріччі, свій голос, «напиши мені потім», місячна стьожка на воді нагадувала вогняний вихор поїзда, владного усмоктати тебе на пероні, «напишу і приїду», «а потім гайнемо до моря і слухатимем грозу вночі», «а зранку за туманом не побачимо маяка», і мерехтіло світло на нікельованих косицях валіз, і ніч сліпла зорями понад станцією, «не висилай мені фотокарток», «знаю, це прикмета розлуки», «не пиши, якщо вийдеш заміж», «нас багато чекає потім», «не пиши, так пам'ятатимеш довше», «хочеш, я снитимусь тобі?», «а я розкажу сни тобі потім», «не сердься, добре», «приснисть сьогодні», “так; як ми любимось потім», завихрене полум'я летить, не спопеливши людей, річку й темряву — від кручі до срібних вод, куди не докинули жодного каменя.

Коли повернувся бородань, Сергій збайдужів до гри, «і чеків вистачить, дурний не поміняв у Ташкенті, пропонували ж один до двох», поправив медаль «За відвагу» на кітелі, підпоясав шинель і з «дипломатом», з гвоздиками рипнувся до виходу; щоб самотою діждати станцію, щоб вигоїти з пам'яті мінні поля, де хлопці падали й відбивали серця матерів назавжди; щоб згадати, як малишнею зрізали гнuzдечки по підводах на косовиці, відгонили коней від табуна і на повному скаку зривали качине пір'я по ставковому, як черінь вгрітому, мілководді; там, ще раніш, дядьки навчали плавати без поясень: тягнули за руку на глибину й відпускали в розпач; хто пальцями скородив холодний мул, хто бобляючи воду, зразу кидався плавом, хто пішака вибирався з глибочини, виринав чолопком, далі заціпленим ротом і зупинявся по пояс у каламуті, кавкаючи, чорно ригаючи смолокипучою водою; наука пливти, навчившись тонути, не дала запропасти і в судомі гірських річок, і в розверзтій землі потопах.

За вікном останнього вагону, білили сніги в сумній журавлині вікон на полустанках; дві колії, здавалось, тікали від досвітку; Сергій здригнувся від хрипкуватого баска, «ранувато намилив лижі, дарагуша», Циклоп, усміхаючись через плече, пошкріб щетину на борлаку і ногою копнув валізу; Сергій нагнувся над квітами, струснув пелюстки від попелу і відчув хижу млість ножа під лопаткою, тепло руки, що облапувала кишени, раптовий холод, «бородань відімкнув загодя двері» — біль розсіченого об рейку лица вистудив гарячі патьоки по спині і, пам'ятаючи, що нагла смерть схожа на самовбивство, хлопець прокльоном хотів відхрестити свою провину, тільки душа вже позбулася слів, забула стежки додому і в місячній ртуті, розлякуючи вороння на ялинах, перелетіла посадку й метнулась до дівчини з волі іменем.